

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

hon en språksyn och ett textbegrepp som knappast är förenliga med psykoanalysens traditionella metaforik. Slår man följe med poststrukturalisterna kan man inte längre tala om det omedvetna som en hemlig plats under eller bakom det litterära verket. I stället måste man beskriva det som en blind fläck i själva texten, ett tomrum som hela tiden förflyttar sig med läsarens blick. Kanske borde man gå ännu längre och fråga sig om det omedvetna inte är en olycklig metafor som döljer det faktum att människan, liksom den litterära texten, i sista hand undandrar sig en uttömmande förklaring.

Det föresvävar mig att Sjöholm själv har anfåttats av sådana tankar under arbetet på sin avhandling. Inte minst hennes djärva spekulationer kring Lars Noréns historisering av det omedvetna tyder på det. Här närmar hon sig ett synsätt som kanske allra bäst har formulerats av den Lacan-inspirerade kultursociologen Slavoj Žižek och som, grovt förenklat, uppfattar mörkret inom människan som ett slags motstånd mot symbolisering eller ett "kvardröjande vid det negativa". Det bör i rättvisans namn påpekas att Sjöholm i andra sammanhang har introducerat Žizeks idéer i Sverige och även på så vis bidragit till att problematisera vår vedertagna föreställning om det omedvetna.

Rikard Schönström

Peter Hansen, *Romanen och verklighetsproblemet. Studier i några svenska sextiotalsromaner*, Symposium Graduale 1996.

Att 1960-talet är en synnerligen vital och lockande period i svensk litteraturhistoria, inte minst på prosaberättelsens område, står klart om man betänker den långa rad avhandlingar och andra specialstudier som ägnats detta decennium. Det rör sig å ena sidan om monografiska studier över betydande, enskilda författarskap: Sven Delblancs, Per Olov Enquists och Lars Gustafssons, för att bara nämna några. Å andra sidan om mer översiktligt inriktade studier som Beata Agrells 1993 publicerade *Romanen som forskningsresa, forskningsresan som roman: om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa*.

Till denna senare kategori hör Peter Hansens doktorsavhandling *Romanen och verklighetsproblemet. Studier i några svenska sextiotalsromaner*. Ett av avhandlingsförfattarens syften är att fokusera det tema i 1960-talets svenska prosaberättelse som signaleras i avhandlingens titel: "verklighetsproblemet". Denna term får fungera som en samlingsbeteckning för ett antal kunskapsteoretiska och ontologiska svårigheter, vilka komplicerar ambitionen att i romanens form simulera verklighet.

Avhandlingen har en tydlig och ändamålsenlig dis-

position och omfattar sju kapitel. Efter inledningskapitlet, där problemställning och syfte preciseras, skisseras så i det andra en bakgrund till denna problemställning. Därefter följer avhandlingens centrala parti: fyra monografiska kapitel som i tur och ordning ägnas Per Olov Sundmans *Skytten* (1960), Torsten Ekboms *spelöppning* (1964), Per Olov Enquists *Hess* (1966) samt Sundmans *Ingenjör Andréés lufffärd* (1967) och Enquists *Legionärerna* (1968). Dessa fem romaner representerar, menar avhandlingsförfattaren, en utveckling i försöken att i litteraturen komma till rätta med "verklighetsproblemet": från den nyrealistiska, modernistiskt mimetiska *Skytten*, över de "psykomimetiska" försöken – *spelöppning* och *Hess* – samt dessa texters misslyckanden fram till dokumentärromanerna *Ingenjör Andréés lufffärd* och *Legionärerna*, vilka enligt Hansen fullföljer strävan mot en ny och trovärdigare realism, och får representera ett lösningsförslag på den mimetiska romanens kris. Att de utvalda texterna i huvudsak är representativa visas övertygande i det andra kapitlet där Hansen, förutom att med lätt hand teckna den intellektuella och kritiska debatten samt den litterära bakgrunden, demonstrerar i hur påfallande hög grad "verkligheten" var en prövosten också för åtskilliga andra svenska prosaister under sextioalet.

De fem romaner Hansen närläser vill i motsats till illusionromanen, vari verkligheten ter sig sammanhängande och tycks bestå av anekdotiskt avrundade händelseförlopp, vara sanna mot den extratextuella verklighetens ofta ogripbara och oförklarliga karaktär. Argumenten för en sådan ny typ av roman kunde hämtas från filosofi av fenomenologiskt slag och formulerades av Torsten Ekbom i den betydelsefulla artikeln "Romanen som verklighetsforskning" (1962) och i Björn Håkanson's "Romanen vid skiljevägen" (1962). Hansen citerar (s. 34) Håkanson som skriver: "romanens främsta ambition måste vara att vara sann mot verkligheten. Är den det faller den obönhörligt sönder i söndersplittrade fragment och ogripbar mångtydighet".

Avhandlingsförfattaren menar att de studerade texternas didaktiska budskap – verklighetens och historiens villkorlighet och beroende av betraktaren – kan avläsas i deras tematik och retorik eller formella grepp. Den fråga som nu inställer sig är hur en text som bryter romangenrens konventioner förmår kommunicera sitt didaktiska budskap till läsaren, trots att författaren undviker att öppet kommentera och förklara fiktionsvärlden. Detta sker, menar avhandlingsförfattaren, indirekt med hjälp av metafigurativa passager och fraser som sammantaget bildar verkets "undertext" (s. 16), vilket används som en beteckning för sådana inslag som speglar villkoren för den aktuella texten och dess berättarteknik, alltså ett slags indirekta läsinstruktioner och "regianvisningar" (s. 16), vilka tack vare sin retoriska kraft ska få läsaren att uppfatta romanen som mimetiskt tro-

värdig. Undertexten formar, menar Hansen, ett slags intrigstruktur – en ”sekundärintrig” – som får kompensera bristen på traditionellt intrigs-kapande inslag i romanens narration. Intrigen finner vi inte endast eller ibland inte alls i den representerade världen, utan i tolkningen, i läsprocessen.

Om ”verklighetsproblemet” framstår som en välfunnen term, finns det däremot anledning att rikta invändningar mot Hansens bestämning av innebörden i begreppet ”undertext”. Avhandlingsförfattaren hämtar det från Michael Riffaterres *Fictional Truth* (1990), men ger det där använda ”subtext” – utan vidare diskussion – en helt annan innebörd, vilket ställer till oreda. Medan Hansens ”undertext” får beteckna en romans ”självreflekterande funktion” (s. 158), betyder ”subtext” något helt annat och mer än en läsanvisning hos Riffaterre. Vad Riffaterre söker beskriva är hur premodernistiska romaner, som inte döljer att de är fiktiva, trots allt kan upplevas som relevanta, intressanta eller ”sanna”. Han gör det genom att omdefiniera *referentialitet* till att avse något mer än förhållandet mellan språk och verklighet, till att också avse ett *intratextuellt* förhållande (*Fictional Truth*, s. 58 ff, s. 111). Riffaterre visar hur flera aspekter av en roman kan referera tautologiskt till en semantisk konstant, en matris eller ett slags tematiskt centrum: alltså *självreferens* istället för självreflektion. Påståendet om en ”blottlagd undertext” i *Legionärerna* (s. 245) blir därför motsägelsefullt. Den terminologiska förvirringen hade kunnat undvikas om Hansen istället för Riffaterres ”subtext” helt enkelt nöjt sig med att tala om ”metapassager” eller förslagsvis använt sig av Wolfgang Iers ”appellstruktur” eller Lars-Åke Skalins ”rammotiv”, två teoretiker som också figurerar i avhandlingen. Då hade möjligen avhandlingsförfattaren inte heller förläts till att i så ringa grad uppmärksamma de rikligt förekommande *direkta* läsanvisningarna i romaner som *spelöppning* och *Hess*, för vilka talet om den ”’dolda’ berättande akten” (s. 16) inte alls är särskilt träffande.

”Mimesis” är en annan central term i avhandlingen, vilken vållar problem. Avhandlingsförfattaren definierar inledningsvis den mimetiska romanen som ”en roman och ett berättande som avser att ’simulera’ verklighet, att framställa verklighetsillusion, men även andra framställningssätt” (s. 9), utan att ange vilka dessa ”andra framställningssätt” egentligen är. När Hansen vidare använder mimesis i en rad sammansättningar – ”modernistiskt mimetiskt synsätt” (s. 10, 12), ”experimentellt mimetiska prosan” (s. 12) och ”konventionellt mimetiska berättelsen” (s. 80) för att bara nämna några – hotas termens meningsfullhet. Dess innebörd blir för vid och den tycks kunna appliceras på alla texter. En mer stringent precisering av termens möjliga innebörder, exempelvis i anslutning till Gebauer/Wulf, *Mimesis. Culture. Art. Society* (1992), hade varit önskvärd.

Avhandlingens tredje kapitel – ”En berättelse om detaljer” – ägnas Sundmans *Skytten* och rymmer en lång rad synnerligen goda iakttagelser och beskrivningar av det detaljerade berättandet, av de talrika deskriptiva pauserna och digressionerna, som hotar berättandet av en historia och som vidare innebär en ”kritik av det konventionella mimetiska berättandet” (s. 110). Enligt avhandlingsförfattaren antyds nämligen i Sundmans roman ett intrigmönster som inte förs till slut: kriminalgåtan om polisens oförmåga att utreda om Enarsson var vårdslös eller ej då han med ett vådaskott hade ihjäl sin jaktkamrat Arns. Det kan dock, bland annat med hänvisning till ”undertexten” i *Skytten*, ifrågasättas om Hansens tolkning träffar det väsentliga ”normbrottet” i Sundmans roman. Flera passager ger nämligen vid handen att Enarsson i juridisk mening är oskyldig. Så frikännes exempelvis Enarsson av textens språkrör, Olle Halpa, som får medhåll av jaktledaren och landsfiskalen: ”– Du kunde inte rå för det, sade Halpa.” (*Skytten*, s. 34) Konventionsbrottet gäller istället och framför allt karaktärsskildringen. Sundman har konsekvent avstått från att skildra Enarssons inre, hans vånda och självföreläuser, dagen efter vådaskjutningen, för att istället registrera vilka yttre uttryck – hans rastlösa kringirrande – dennes kamp tar sig. Romanen rymmer en mängd passager som direkt och indirekt rättfärdigar denna estetiska princip. I en av dessa ”undertexter” varnar Halpa dem som tycker att socialnämnden bör ingripa mot en ung man med ett avvikande beteende, eftersom man inte med säkerhet kan ha kännedom om andras bevekelsegrunder: ”– Låt honom vara. [– –] Det kan vara en felbedömning.” (*Skytten*, s. 153)

I det fjärde kapitlet – ”Ett flaggspele av obegripliga tecken” – avhandlas så Torsten Ekboms roman *spelöppning*. Från Sundmans *Skytten*, där en extra-diegetisk berättare ålägger sig stränga restriktioner i fråga om vad som låter sig berättas, har vi nu förflyttats till en text som visserligen också vill åstadkomma verklighetsillusion, men som gör det genom att hänge sig åt en extrem subjektivism. Texten strävar till vad Hansen benämner ”psykomimesis”, den vill simulera mental eller psykisk verklighet. *spelöppning* är en utmanande text, som ställer läsarens litterära kompetens på svåra prov. Ett sätt att ”naturalisera” romanen kan se ut så här: en person företar en tågresä genom efterkrigstidens Europa, och genom hans medvetande låter författaren sinnesintrycken strömma: synintryck, associationer, minnesbilder, tidningsrubriker, korsord och matrecept. I kapitlets sista avsnitt redovisar Hansen en utmärkt närläsning av Ekboms roman.

Om man har lätt att acceptera denna avslutande närläsning, så ter sig vägen dit något otymplig. Detta hänger samman med Hansens bristande vilja att etablera den text han föresätter sig att tolka, vilket för övrigt ställer

till problem i läsningen också av avhandlingens övriga kapitel. Istället för att starta *i* texterna – nästan *halva* kapitlet (s. 133) går innan Ekbooms roman själv får komma till tals – tar avhandlingsförfattaren inte sällan sin utgångspunkt i diverse teorier och romanförfattarnas egna programuttalanden, vilka han sedan efter hand tvingas distansera sig ifrån. Sålunda ges *spelöppning* inledningsvis epiteterna ”psykomimesis” och ”autonom minnesmonolog”, varmed avses en strävan att ”simulera psykisk eller mental verklighet” (s. 118). Fiktionen skulle således vara den att läsaren får ta del av jagets upplevelser direkt, utan berättande förmedling. Hansen distanserar sig emellertid efter hand från denna karakteristik genom att nu också beskriva romanen i termer av *konstruktion* (s. 130). Hansens egen utmärkta slutsats att *spelöppning* måste tolkas som ett ”kompilat av misslyckade skrivförsök” (s. 140), borde ha fått en mer framskjutet plats i kapitlet. Alltså låter sig Ekbooms roman inte beskrivas som ren upplevelseverklighet, ja inte ens som ett övergångsfenomen, vilket antyds på ett tidigt stadium i textens talrika metapassager där *skrivandet* ställs i förgrunden: ”och orden bokstäverna kröker sig i långa vindlande rader på det kokande papperet för att plötsligt flamma till som i en explosion och förintas med ett knastrande torrt ljud som övergår i spröda knäppar och ett falnande gnistregn upp genom de mörka rummen och skjuter för mässingsluckan i kakelugnen och återgår till att stega upp rummet och torget är tomt eller jag säger att torget är tomt (det är samma sak) och längre bort bygger jag vidare på hamnen” (*spelöppning*, s. 22).

I avhandlingens femte kapitel tar sig Hansen an Enquists *Hess*, som saknar några av den traditionella romanens karakteristika: välsmidig intrig, kronologi, dramatisk konflikt och en klart avgränsad berättarinstans. En läsart tar fasta på att romanen beskriver ett pågående avhandlingsprojekt i form av en litteraturhistorisk undersökning av vad som uppges var Rudolf Hess’ liv, uppväxt, mannaålder och skönlitterära produktion – tre stora romanmanuskript – från fångelsetiden.

Avhandlingsförfattaren tar sin utgångspunkt i Enquists självförståelse, formulerad i ett samtal med Jan Stolpe: ”jag blev ett citat av min värld, jag hade inga åsikter, ingen egen livshållning, inga formuleringar som var mina, inget eget språk. Beskrivningen av mig var beskrivningen av de texter som omgav mig” (s. 154).

I detta sammanhang, liksom för övrigt också i de andra avhandlingskapitlen, tillmäts författarintentionen stor betydelse: ”Enquist [har] redan från början bestämt att *Hess* inte skall läsas som en roman som illuderar verklighet” (s. 156). Hansen läser *Hess* dels som en gestaltning av det språkliga dilemma som Enquist beskriver i citatet ovan, dels som ett försök till uppror mot detsamma. Detta uppror kommer enligt avhandlingsförfattaren till uttryck på tre olika sätt. För det första i

skillnaden mellan berättarens och den implicite författarens värderingar, vilket faller ut sig i ett slags berättarvansinne där anakronismer spelar stor roll. För det andra i den dekadensens tematik innebärande ett tillbakadragande från världens alla brister och en uppvärdering av konsten på bekostnad av en osnygg verklighet. Denna tematik pekar emellertid också enligt avhandlingsförfattaren på en ambivalens i citatupproret: forskarjaget gör uppror genom att transformera sina livstexter till nya verkligheter, men dekadensens tematik klargör de risker – upplösningen av gränsen mellan fiktion och verklighet, hallucinationen, vansinnet – som är förbundna härmed. Inte endast romanens forskarjag utan också dess romankaraktärer upplever sig som fångna och försöker fly på konstnärlig eller mental väg, en flyktväg som endast skapar ett nytt fångelse, en fristående fantasivärld. Citatupproret belyses för det tredje i romanens ”undertext”, i den mängd passager som belyser forskarjagets situation. Avhandlingsförfattaren visar hur citattillvaron både förnekas och bejakas i den ”innehållsförteckning” som finns sist i romanen: på slutsidan i *Hess* finns ett citat som uppges vara överstruket och som därför uttrycker ambivalens och som Hansen skriver ”forskarjaget synes därmed ge upp tanken på att föra sitt privata jag och sin privata erfarenhetsvärld på modernistiskt vis ut i språket och i världen”.

Mot Hansens tolkning att Enquist i *Hess* med hjälp av diverse formexperiment gestaltar ett uppror mot citattvånget kan invändas, att den inte övertygande förankras i romantexten, utan snarare tar sin utgångspunkt i den verkliga författarens intention. Avhandlingsförfattaren diskuterar inte heller möjligheten att romanens karaktär av textmobil och collage kan uppfattas som en *kapitulation* snarare än som ett uppror, ett synsätt som ofta aktualiseras i romanen: ”Vi är fångna, och den enda uppgift som återstår oss är upprorets. Kunde jag så beskriva en verklighet att göra uppror emot vore allt väl – men beskrivningarna undflyr mig, blir privata, blir allmänna, blir jag själv.” (*Hess*, s. 231)

Som ovan framgått uppfattar Hansen innebörden i det i romanen centrala uttrycket ”tillvaron som citat” rent språkfilosofiskt. En mindre snäv tolkning av uttrycket, vilken bättre svarar mot berättarens dilemma i *Hess*, kan ta sin utgångspunkt i de delar av Stolpes samtal med Enquist som avhandlingsförfattaren valt att bortse ifrån. Enquist säger där att romanens form skall uttrycka en mycket komplicerad känsla: ”dels en desperation inför den, dels en slug liten förtjusning inför den: en hemlig liten trygghetskänsla garderad av ett frihetsbehov, eller en desperat frihetskänsla underminerad av ett trygghetsbehov”. Det framgår vidare att Enquist vill applicera denna dubbelhet på en rad olika områden: på västerlänningens välstånd och medvetande om situationen i världen, på den engagerade författarens längtan

och vilja att få skapa en ”alldeles ofunktionell, orealistisk, till och med ’skön’” konst (BLM 1966, s. 759 ff). Denna vacklan mellan individualism och social medvetenhet, den engagerade författarens dilemma i vad som senare benämnts ”strömkantringens tid”, kan ju direkt förbindas med det dekadensmotiv som Hansen så förtjänstfullt belyser. Därtill kommer att romanens forskarjag, som planerar att skriva en avhandling om Hess, själv har stora skönlitterära ambitioner (Hess, s. 132). Avhandlingsförfattarens beskrivning av forskarjagets ”berättarvansinne”, ”brist på verklighetskontakt” (s. 159) och ”bedrägliga psykotiska tendenser” (s. 171) bör i konsekvens härav snarare uppfattas som att denne låter resultatet av sitt eget skönlitterära skrivande få flyta in i arbetet med avhandlingen om Hess. Det work-in-progress, den manuskriphög, som är Hess handlar lika mycket om forskarjaget och hans skönlitterära ambitioner som om det egentliga föremålet för undersökningen, vilket delvis motiveras av de likheter mellan Hess och sig själv som forskarjaget ofta tycker sig notera. Så betraktad kommer Enquists roman i formellt avseende i långa stycken påminna om *Legionärerna*, där undersökarens snarare än själva baltutlämningen är centrum i texten.

I avhandlingens sjätte kapitel – ”Berättade dokument” – studeras Sundmans *Ingenjör Andréés luftfärd* och Enquists *Legionärerna*, vilka enligt avhandlingsförfattaren skall betraktas som varandras motsats. Medan den förra romanen, exempelvis genom utformningen av berättarsituation, uppvisar betydande likheter med fiktionslitteraturen, beskrivs *Legionärerna* som en ”meta-dokumentär” med fokus på undersökarens vedermödor. Det ter sig logiskt att tolkningen av Enquists roman får avsluta avhandlingens berättelse om sextioårsromanen då *Legionärerna* enligt Hansen ”tycks ha kommit tillrätta med realismen och verklighetsproblemet” (s. 244) medan de fyra andra romaner han studerat med en viss generalisering kan sägas ha misslyckats i sin brottnings med ”verklighetsproblemet”. Avhandlingsförfattaren utreder klagörande att *Legionärerna* kan betraktas som ett slags bildningsroman, där undersökaren får utveckla samma insikt som berättaren ger uttryck åt i romanens förord: att det inte finns någon objektiv sanning, vilket inte hindrar att texten – tack vare den retoriska kraften i argumentationen – övertygar om att den bild av baltutlämningen som förmedlas är trovärdig eller möjlig, även om den är skriven ur ett bestämt perspektiv. I *Legionärerna* berättar Enquist om verkligheten, men ifrågasätter samtidigt möjligheten att vara heltigenom objektiv. Slutsatsen blir att det inte finns några perspektivlösa bedömningar, vilket emellertid inte hindrar att bedömningar låter sig göra. Hansens beskrivning av undersökarens begär efter verkligheten och hans växande insikt om det omöjliga i detta begär är uttömmande, välgjord och övertygande.

Om *Legionärerna* framstår som en naturlig avslutning på en avhandling om romanen och verklighetsproblemet så är det mer tveksamt om Sundmans roman om Ingenjör Andréé egentligen hör hit. För det första noterar Hansen själv att Sundmans ”kunskapsskepsis” och ”behavioristiska sinnelag” är mindre framträdande i *Ingenjör Andréés luftfärd* (s. 203) än i författarens föregående romaner. Denna roman relateras i avhandlingen inte heller lika framgångsrikt till ”verklighetsproblemet” och de kunskapsteoretiska och ontologiska svårigheter som är centrala frågeställningar i Hansens övriga romananalyser. För det andra tycks Sundmans roman ha blivit placerad i avslutningskapitlet med hänvisning till att den, i likhet med *Legionärerna*, blivit omtalad som ”dokumentärroman”, en genrebeteckning som hade förtjänat en rejäl problematisering i avhandlingen. Enquists roman kunde exempelvis konfronterats med den av Linda Hutcheon signerade beteckningen ”historiografic metafiction”, en självreflekterande och läsarorienterad typ av efter-modernistisk fiktionsprosa, vari författaren experimenterar med historiografiskt stoff och traditionsgivna litterära tekniker, bland annat modernismens egna, alltså en hybrid mellan metafiction och historiografi. Vad gäller *Ingenjör Andréés luftfärd* kan denna roman benämnas ”dokumentär” endast om man beaktar den paratextuella relationen till Sundmans 1968 utgivna faktacollage kring polarexpeditionen *Ingen fruktan, inget hopp*. Men avhandlingsförfattarens ambition är ju främst att studera brottnings med verklighetsproblemet på en retorisk nivå varför han sätter parentes omkring ”romanens eventuella närhet till eller likhet med en särskild utomlitterär verklighet” (s. 10). I fallet *Ingenjör Andréés luftfärd*, som lika gärna kan beskrivas som en historisk roman, är beteckningen ”dokumentärroman” mer förvirrande än klagörande. Utformningen av romanens berättarsituation förefaller dessutom gå på tvärs mot varje dokumentär ambition.

Avhandlingsförfattaren, som visserligen värjer sig för genrebeteckningen dokumentarism (s. 321), uppmärksammar Rolf Yrlids nyligen framlagda försök till definition av denne genre, en definition som onekligen passar väl in på *Legionärerna*. Detta gäller särskilt om man beaktar också några passager i Yrlids artikel som Hansen inte citerar, nämligen att ”dokumentärromanen främst karaktäriseras av, att det faktiska skeendet återges av en berättare, som själv uppträder i verket och därvid kommenterar dess tillblivelse och förhållandet till verkligheten, samtidigt som han har en existens utanför verket som dettas faktiske författare, utan att därför i alla avseenden vara identisk med denne” (Yrlid, *TFL* 1996:1, s. 97). Mot denna bakgrund kan Sundmans roman knappast benämnas dokumentär, vilket framgår av att avhandlingsförfattaren tvingas till ett cirkelresonemang för att rädda *Ingenjör Andréés luftfärd* till den dokumen-

tära genren. Romanen, som inte är försedd med beteckningen "dokumentärroman" på försättsbladet, ges ändå denna beteckning eftersom den apriori uppfyller kravet på trohet mot verkligheten, varpå Hansen konstaterar "hur betydelsefull genrebestämningen 'dokumentärroman'" är (s. 203 f).

Trots de ifrågasättanden och de reservationer som ovan riktats mot delar av de utförda tolkningarna måste man konstatera att Peter Hansen i *Romanen och verklighetsproblemet* med stor kraft och på ett övertygande sätt följer och belyser den brottnings med "verkligheten" som så många svenska romanförfattare ägnade sig åt under 1960-talet. Metoden att studera tematik och narration som två sidor av samma mynt visar sig som så ofta synnerligen fruktbar. Avhandlingens akribi lämnar inte mycket i övrigt att önska. Hansens studie vittnar därtill om en mycket god orientering i aktuell litteraturvetenskaplig teori, inte minst på det narratologiska området. Samtidigt ådagalägger Hansen en berömvärd strävan att inte slaviskt underordna sig teorin, utan försöker ständigt vidareutveckla den – man tänker särskilt på begreppen "undertext" och "sekundärintrig" – försöker göra den till verktyg att tänka med, verktyg som passar de frågor som ställs till romanerna och som kan användas för att öppna dessa texter. De romaner avhandlingsförfattaren valt att arbeta med är alla mångomskrivna. Dialogen med den väldiga sekundärlitteraturen förs mestadels i notapparaten och utan förlöpningsar eller onödigt hårda ord i syfte att misskreditera föregångarna, vilket måste uppfattas som välgörande.

Anders Ohlsson

Ingemar Friberg, *"Jag är alltid annorlunda"; en studie i identitetsproblematiken i Lars Gustafssons tidiga författarskap mellan åren 1959 och 1967*. Umeå 1996.

Ingemar Friberg har valt att kalla sin avhandling om Lars Gustafssons *"Jag är alltid annorlunda"; en studie i identitetsproblematiken i Lars Gustafssons tidiga författarskap mellan åren 1959 och 1967*.

Detta är av flera skäl ett mycket olyckligt val.

Ett av dem är att Friberg använder begreppet identitetsproblematik på ett så nyckfullt och inkonsekvent sätt att ordet till sist blir nästan innehållslöst.

Ett annat skäl är att titeln drar bort uppmärksamheten från de stora förtjänster som undersökningen – trots många och iögonfallande brister – ändå rymmer.

Låt oss först se hur Friberg behandlar begreppet identitetsproblematik!

Fribergs utgångspunkt är att det i Gustafssons tidiga författarskap skulle finnas "en tämligen enhetlig identitetsproblematik". (s 3) Med detta menas en fortgående

diskussion av frågan huruvida det finns identiteter i betydelsen fasta och oföränderliga essenser.

En sådan diskussion skulle enligt Friberg vara en central ingrediens i det som står i centrum för hans undersökning – d v s Gustafssons tidiga författarskap. Dit räknar han de tre första diktsamlingarna – *Ballongfarna* (1962), *En förmiddag i Sverige* (1963) och *En resa till jordens medelpunkt* (1966) – liksom den s k Främlingsstrilogin, d v s de tre romanerna *Poeten Brumbergs sista dagar och död* (1959), *Bröderna* (1960) och *Den egentliga berättelsen om herr Arenander* (1966). Samma identitetsproblematik tycker han sig också kunna urskilja i en stor mängd recensioner, artiklar och essäer som Gustafsson skrivit under den aktuella perioden.

Att närma sig dessa texter utifrån begreppet identitetsproblematik visar sig dock vara ett vanskligt företag. Ett viktigt anledning till detta är att Friberg tycks ta för givet vad som egentligen borde bevisas – nämligen att det verkligen finns en identitetsproblematik i Gustafssons texter. Att han tar detta för givet framgår redan av det avsnitt som kallas "Avhandlingens fyra grundläggande hypoteser". (s 9–12) Här resonerar Friberg som om förekomsten av en identitetsproblematik hos Gustafsson vore ett axiom som man inte behöver argumentera för. Det är uppenbarligen därför han inte tycker sig behöva inkludera antagandet om en identitetsproblematik bland avhandlingens hypoteser. I stället utgår hypoteserna från att förekomsten av en identitetsproblematik är något man utan vidare kan ta för givet.

Men det finns andra orsaker till att begreppet *identitetsproblematik* är en vansklig utgångspunkt. En av dem är att begreppet är så vagt. Detta gäller särskilt om de många passager där identitetsproblematiken sägs framträda i form av en *identitetskritik*.

Begreppet identitetskritik används i Fribergs avhandling på flera olika sätt.

Å ena sidan används det som karakteristik av de enligt min mening ganska få texter av Gustafsson – t ex dikten "Episod" – som uttryckligen ifrågasätter tanken att det skulle finnas identiteter i betydelsen fasta och oföränderliga essenser. (s 331–335)

Å andra sidan används det om alla texter som på något sätt kan sägas *underförstå* att världen är föränderlig.

Ett problem är att det senare inte bara gäller om Gustafssons texter utan om nästan alla texter över huvudtaget. Eftersom *nästan alla* författare påstår eller på något sätt underförstår att världen är föränderlig, finns det ingen större anledning att göra något väsen av att detta också gäller Gustafsson. Inte heller kan jag se något gott skäl att beteckna detta som identitetskritik.

Ett annat problem är att Friberg glider mellan dessa två sätt att använda ordet identitetskritik. Läsaren vet ofta inte om han syftar på en explicit kritik av föreställningen om eviga essenser ("Episod") eller om han syftar